

THE LITERARY ALLUSION AND THE INTERTEXTUAL QUOTATION IN THE NOVEL *O SUTĂ DE ANI LA PORȚILE ORIENTULUI* BY IOAN GROȘAN

Inga Druță

Scientific Researcher, Institute of Philology, Chișinău, Moldova

Abstract: O sută de ani de zile la Porțile Orientului by Ioan Groșan is a parodic historical novel with a pictorial, playful and ironic narrative speech. Unwilling to humor – from the absurd, to the situational and to the language one, the novel (as any postmodernist writing) contains a lot of literary allusions, intertextual quotations, word games, that is why reading it becomes a funny adventure, in which the reader, as a detective, identifies known fragments and expressions, "recycled" by the author and included in the canvas of narration by the technique of collage. Intertextual references are inserted into the text without discourse markers (quotation marks or bibliographic references). The work will highlight a series of literary allusions and intertextual quotations, which produce ludic and ironic effects that involve the exercise of parodic competence and performance by both the author and the lecturer.

Keywords: postmodernist novel, literary allusion, intertextual quotations, parody, irony

O sută de ani de zile la Porțile Orientului de Ioan Groșan este un roman în care, mărturisește autorul, „am mers perfect pe structuri sadoveniene”. În *Postmodernismul românesc*, Mircea Cărtărescu definea romanul lui Groșan ca fiind o „reciclare parodică a romanului istoric”.

Savuroasa parodie își seduce cititorul atât prin talentul de povestitor al scriitorului, cât mai ales prin „profunzimea și dulceața graiului”. Autorul ne convinge că despre istorie se poate vorbi și altfel decât sobru. Ioan Groșan propune, în acest sens, o istorie alternativă a secolului al XVII-lea privind legăturile poporului român cu Orientul, relatată cu umor, cu accente ironice și ludice. Cartea urmărește două misiuni, în paralel: cea a lui Barzovie-Vodă de a-și recâștiga scaunul domnesc și cea a călugărilor Metodiu și Iovănuț de a cere ajutorul Papei de la Roma pentru a scăpa Moldova de turci.

Autorul s-a inspirat din cronicile lui Grigore Ureche, însă evenimentele sunt narate în manieră parodică, romanul debordând de umor – de la cel absurd până la cel de situație și de limbaj. Lucrarea este, în același timp, un metaroman, adică un roman despre scrierea unui roman.

Distinsul critic literar Iulian Boldea identifică în prozele lui Ioan Groșan „două paliere ale scriiturii”: 1) „un registru al scriiturii sobru, obiective, prin care autorul captează contururile și formele realității în ceea ce are aceasta mai aparent și neînsemnat”, care derivă „dintr-o sugestivă conștiință a autenticității pe care prozatorul o trădează în fiecare pagină pe care o scrie”, și 2) „o conștiință ironică și livrescă ce apelează, asumându-și convențiile și ticurile literaturii, la citatul intertextual, la ironie, la sarcasm, la parodie și pasișă, pentru a-și relativiza propria scriitură” (Boldea 2008).

Parodia reprezintă una dintre formele majore ale autoreflexivității postmoderne; postmodernismul transformă parodia în expresia sa fundamentală, într-un mod de a dialoga cu alte epoci din perspectiva momentului actual. Parodia postmodernă este, așadar, o formă de recunoaștere a istoriei, prin ironie (Rogosievici Deaconu 2010). În cazul romanului *O sută de ani de zile la Porțile Orientului*, rezultatul este un hipertext polifonic, o intersectare a diverselor coduri lingvistice: limbaj de secol XVII, limbaj poetic, limbaj regional, inserții de registru modern sau colocvial, limbaj de lemn. Cititorul avizat, ca un detectiv, identifică fragmente și expresii cunoscute, „reciclate” de autor și incluse în pânza narațiunii prin intermediul tehnicii colajului. Romanul ilustrează ideea că „poetica postmodernă este citaționistă” (Parpală 2006: 134), iar textul „reciclat” se caracterizează prin dialogul cu sau reinterpretarea textului-bază cu accente ludice și ironice.

Dialogul intertextual se remarcă, la o primă privire, chiar în titlurile unor episoade: „*Căldură mare la hotare*” (I. L. Caragiale), „*Descriptio Moldaviae*” (Dimitrie Cantemir), „*Gâlceava povestitorilor cu lumea*” (Dimitrie Cantemir), „*La o revistă*” (Mihai Eminescu, *La o artistă*), „*Învățăturile lui Metodiou către tinerii căsătoriți*” (*Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*), „*Răsăritul semilunii. La Stambul*” (Gr. Alexandrescu, *Răsăritul lunii. La Tismana*). Unele titluri reprezintă citate: „*Descriptio Moldaviae*”, „*Căldură mare la hotare*”, altele sunt pastişe, create cu intenții ludice sau ironice.

Fraza inițială a romanului *O sută de ani de zile la Porțile Orientului*: „Pe la 1600 și ceva, dacă cineva și-ar fi sumețit privirea peste dealurile mângâiețe de dincolo de Vaslui, ar fi putut zări la o aruncătură de ochi două siluete mergând aplecate sub suflarea neostoită a crivățului de Crâm.” (p. 5) parodiază descrierile clasice, care localizează și datează acțiunea ce urmează, modelul fiind textul lui Nicolae Bălcescu *Istoria românilor supt Mihai-Voievod Viteazul*. La același text, dar și la altele, cum ar fi eseul lui Al. Odobescu *Pseudokinegetikos*, opera lui Ion Creangă *Amintiri din copilărie*, reportajul literar al lui Geo Bogza *Cartea Oltului* trimite și următorul fragment: „O, dulce plai al Moldovei! Dacă din inima dealurilor Vasluiului o iei în sus pe lângă vechile podgorii domnești, pe drumul numit acum «drumul forestier», și dacă ajungi pe culmea cea mai înaltă a muntelui Ceahlău, vei vedea o țară mândră și binecuvântată între toate țările semănate de Domnul pe pământ. Ea seamănă a fi un măreț și întins palat, cap d’operă de arhitectură, unde lega mama naratorului motoceii la un capăt, de crăpau mâțele jucându-se cu ei. (...) Ici o femeie mănâncă un măr, dincolo șerpuiește Ozana cea frumos curgătoare, din care nu se vede calul și călărețul, iar alături te afunzi într-o mare de grâu și porumb în care ursul se plimbă în voie.” (p. 33). Deconstruirea descrierilor „balzaciene”, datorată inserțiilor intertextuale, implică atât competență parodică din partea autorului, cât și din partea lectorului.

Cititorul va descoperi în roman și trimiteri textuale la o afirmație bine cunoscută a lui Simion Ștefan, mitropolit de Bălgrad: „– Șezi! spuse tătăroaica. Relaxează-te. Îi fi ostenit. Călătorești mult? – Enorm de mult! – zise Iovănuț așezându-se cu sfială. – Dar de ce umbli atâta? – *Oamenii sunt ca banii. Aia sunt mai buni care împlă în toate țările.*” (p. 8); „Căci nu m-aștept ca junele Luminăției Tale cuget să se tulbure prea tare dacă ar afla că noi doi, așa jerpeliți și flenduroși cum ne vezi, am fost acolo unde ritoriceasca vorbire e ținută la mare preț și *cuvintele sunt ca banii: dacă le ai, bine, dacă nu, trebuie să umbli în toate părțile.*” (p. 114). Textul original – „cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sunt buni carii împlă în toate țările, așa și cuvintele acelea sunt bune carele le înțeleg toți” – a fost parodiat de Ioan Groșan cu intenții ludice.

În roman există referințe la cronicile lui Grigore Ureche, inserate cu măiestrie în text fie ca aluzii literare, fie ca citate intertextuale. Fragmentul ce urmează face aluzie, în manieră umoristică, la o faimoasă spusă a cronicarului: „– Și-acum de unde vii? Iovănuț își înalță cu grijire capul, privi atent în jur și zise încet: – Da’ nu spui la nimeni? – Ce’șt’ copil?! – De la Râm! – șopti el.” (p. 9). Hazul este amplificat și datorită personajelor care dialoghează: Iovănuț, călugăr vlah, și o tătăroaică.

Și descrierea lui Sima-Vodă cel Bătrân conține inserții din portretul voievodului Ștefan cel Mare, realizat în Letopisețul lui Grigore Ureche: „Sima-Vodă cel Bătrân *era un om nu mare de stat*, însă era un mare om de stat. Era foarte bătrân, avea peste 80 de primăveri, plus câteva ierni petrecute în Buceag, ca ostatic al tătarilor. Bătrânețea și timpul petrecut în tinerețe la Țarigrad în calitate oficială de capucehaie, când trebuia să stea cu ochii în patru să nu-și piardă capul, îl făcuseră să-și piardă vederea la un ochi, dar nimeni nu știa exact la care. Dinți nu mai avea, în schimb avea niște buze senzuale care nici acum, în culmea senectuții, nu-și pierduseră de tot farmecul. O paralizie parțială a piciorului stâng îi făcea piciorul drept foarte vioi și, *unde nu gândeai, acolo îl aflai*, topăind cu bastonul lui în formă de buzdugan.” (p. 101). Se regăsesc aici și alte referințe: la clișee de exprimare – „80 de primăveri” – și la structuri din proza lui Urmuz: „îl făcuseră să-și piardă vederea la un ochi, dar nimeni nu știa exact la care”; „o paralizie parțială a piciorului stâng îi făcea piciorul drept foarte vioi”.

Ioan Groșan „reciclează” creativ și „voroave” din operele lui Miron Costin: „– Lasă gândurile negre, mărite Doamne! – grăi cel spătos. *Nu sunt vremile supt oameni, ci oamenii supt vremi*. Ieri ai fost, azi nu ești. Ieri ședeai, azi umbli.” (p. 15); „Căci, dacă e adevărat că *omul e sub vremi*, e drept ca povestitorul să fie peste ele.” (p. 151); „– Bag sama că, în ciuda celor lumești ce vă stau în preajmă, *gândul nu se sparie* sub povara îmbierilor – grăi cu blândețe Metodiul către Mârzac. – Plăcut zvon vine urechilor mele – spuse Mârzac fără să ridice capul. Nu te mira, străine, că dulceața ispitei nu mă mai încearcă. *Căci nu iaste alta mai de folos zăbavă decât cetitu’ cărților*.” (p. 11). Autorul a pus citatul din urmă în gura unui tătar, ceea ce accentuează efectul umoristic al referinței.

În alt caz, Groșan modifică parodic același citat, alături de alte formule consacrate: „Din loc în loc, de-o parte și de alta a drumului, pe plopii înalți și foșnitori stăteau bătute-n cuie scânduri pe care erau scrise cu cărbune sau arse cu fierul povețe, îndemnuri, judecăți pentru lucrătorii câmpului: «*Spatele plecat biciul nu-l atinge*», «*Nu iaste alta mai de folos zăbavă decât munca*», «*Unde sapă sapa locul, sare din pământ norocul*», (...) «*Cine muncește de dimineață se odihnește seara*»...” (p. 266).

Lectorul va descoperi și trimiteri la *Miorița* sau la *Baltagul* lui Mihail Sadoveanu: „Poate că odată, cu păcătoasa minte a tinereților, am vrut să te trec în lumea dreptilor, *c-aveai oi mai multe și nenumărați câini*.” (p. 32); „– Dărăban! Frățioare! Tu ești?! – Eu sunt, frate! Da’ și tu ești tu? Păi, cum, n-ai murit? – Nu. Mi-am luat oile și-am fugit. – Păi, bine, frate, eu atunci pe cine-am omorât? – Nu știu, frate, că mai erau doi cu mine, *unu’ ungurean și unu’ vrâncean*.” (p. 32); „Și, cum sta într-o noapte Mădălina și visa la o *turmă mai mare și la câini mai bărbați*, numai ce-și aude câinii ei învâțați, cinci de toți, hămăind de mama focului.” (p. 45). Unele referințe la *Miorița* se împletesc cu citate exacte sau modificate din poezia eminesciană: „La han, mai ceva ca la târg: căruțe, cai deshămați, focuri de frigare, tarabe cu nimicuri, oameni de tot soiul: polaci rumeni, scumpi la vorbă, (...), ovrei tânguinzii, cu niște târșoage de bărbi cât badanalele, *grecotei cu nas subțire, bulgăroi cu ceafa destul de groasă*, cazaci trosnindu-și fălcile a spleen, nemți

stăpânindu-și cu demnitate vași zgomote interioare, *ungureni* chipeși vorbind ceva cu niște *vrânceni* șovăitori, *moldoveni* lăcrimând de atâtea povești...” (p. 34-35).

Insertiile din poezia lui Eminescu sunt intercalate savuros, aproape subversiv, de autor în discursul narativ: „Îngăduie-ne, Cetitoriule, care te apleci cu sfielnică grijă asupra rândurilor aceste, a face aici o pauză. (...) Aibi încredere în noi, *nu te ducem pre tine în ispită de la trebi*, nu mai povestim, ci facem puțintică retorică.” (p. 14; aici trimiterea este intercalată și cu rugăciunea „Tatăl nostru”); „Odată cu o binecuvântată căldură, sufletul îi fu cuprins de o mare cutezanță, cum nu mai avuse de mult, din vremea când, *băiet fiind*, o fugărise și-o șmotrise pe Ienăchița, fata boierului Havuz...” (p. 20); „Dar cum, *mutatis demonstrandum*, trăim în alte timpuri și-n alte încăperi, suntem convinși că *laudele noastre, desigur, ar mârni-o peste măsură*.” (p. 151). Alte trimiteri reprezintă parodii cu accente ironice sau ludice: „Din păcate însă, aproape nimeni nu are curajul să-și descoase perna și să găsească acolo pana *ce-ar putea să exprime adevărul*.” (p. 161); „Să stați în partea voastră cu carte, că, de nu, unde vă stau cărțile, acolo vă vor sta capetele. Ce să cătați la noi? *Noi ne apărăm sărăcia și poveștile și neamul*. Până când să n-avem și noi povestitorii noștri? *Din Ieși*, de pildă, *până spre Tisa, povestitu-mi-s-a* că nu e picior de povestitor.” (p. 37-38); „Deodată, toată larma, toată vânzoleala, tot umbletul se potolesc ca prin farmec. *Dinspre plaiul Eschișer*, în violetul înserării, *iese stăpâna mării, semiluna*. Păgân, creștin, ateu se aruncă în pulbere. Nu mișcă nimeni.” (p. 49); „– În sfârșit, scumpă doamnă, să reluăm – spuse Metodi. Aveți un fiu despre al cărui tată aveți un lapsus. Nu-i nimic: cert este că el, fiul, există, existența lui fiind probată, printre altele, și de fireștile nevoi ale vârstei care l-au făcut în cele din urmă să-i dea târcoale fetei jupânului Macek. *Un târcol azi, un târcol mâni, astfel că nu mai e nimic de făcut*.” (p. 178); „– Și... el? – șopti Metodi, trăgând cu coada ochiului spre tătutul cel tatuat. – El? El a câștigat concursul «*Dintre sute de tătari*». Să ți-l prezint. Îl cheamă Mârzac.” (p. 11).

În român descoperim citate din Ion Creangă: „*Eu însă nu știu alții cum sunt, dar, când mă gândesc* ce era prin țară, *parcă-mi saltă și-acum inima de bucurie!*” (p. 30); „– *Stau câteodată și mă gândesc*: mare lucru și frica! – făcu primul.” (p. 65). Alte trimiteri reprezintă aluzii literare: „Când însă cercă sosul cu un tacâm, scoase un strigăt de mirare: sub sos stătea frumușel, cu aripile desfăcute, un pui de dropie, atât de veridic fript, că parcă una-două *zbârrr! pe-o dugheană*.” (p. 25). La același episod din *Amintiri din copilărie* face aluzie relatarea plină de umor a visului călugărului Metodi: „Veni iute spre stejar, vârî brațul în scorbură, încercând să-l găbuiască, dar micul Metodi se mistui în cotloanele copacului. Deodată, mâna păroasă a tătutului sau a cazacului sau a ce-o fi fost el îl dibui, îl apucă de după ceafă și... – Preacuvioase! Preacuvioase! – Ce-i? – sări Metodi în capul oaselor. – Preacuvioase – șopti Iovănuț cu ochii umflați de nesomn –, rogu-te, întoarce-te pe cealaltă parte, că faci tare urât! – Cum am făcut? – glăsui Metodi. – Iac-așa – răspunse Iovănuț. Pu-pu-pup! Pu-pu-pup!” (p. 242).

Iar în partea inițială a visului lui Metodi (care se vede copil jucându-se, în timp ce un stol de corbi a croncănit că vin tătarii, iar un stejar îi spune să se ascundă în scorbură), lectorul va identifica versuri cunoscute încă de la școală: „Atunci stejarul zise: «*E sabie în țară! Au năvălit tătarii! Și-n bălți de sânge își scaldă micuții armăsari!* Ascunde-te degrabă în scorbură la mine, căci altfel, măi Metodi, e vai și-amar de tine!»” (p. 242 – Vasile Alecsandri, *Dan, căpitan de plai*).

În cuprinsul romanului, autorul a parodiat inteligent, cu accente ironice sau ludice, mai multe afirmații sau replici bine cunoscute, cum ar fi: „– Am vrut să fiu luminat, se tângui cel cu căciula de jder, abia ținându-se pe cal. N-am vrut să tai capete, am vrut să le luminez. – *Capul luminat sabia îl taie* – grăi spătarul Vulture cu ochii în depărtare. Dacă nu-l tai dumneata, îl taie alții.

Capete să fie, că săbii sunt destule.” (p. 15 – Dimitrie Bolintineanu); „Dar, cu evlavie aducându-ne aminte de vorbele unui mare înaintaș, am putea spune, oarecum la fel, că *povestea nu e a noastră, nu e a voastră, a celor ce-acum o ascultați, ci a posterității noastre și a posterității posterității voastre.*” (p. 193 – Barbu Ștefănescu Delavrancea); „– Variate căile Domnului, frate dragă! – *Variate, variate, dar să le știm și noi!* făcu îmbufnat hangiul.” (p. 166 – I. L. Caragiale); „*Sambul, deschide-te!*” (p. 48); „*Scrie, copile, numai scrie:* cu dreapta ține pana, cu stânga scutul.” (p. 270 – Ion Heliade-Rădulescu).

Trimiterile intertextuale sunt inserate în text, de obicei, fără mărci discursive (ghilimele sau indicații bibliografice), cu o excepție: „Dar mereu, în ciuda oricăror impedimente, ne răsuna în conștiință îndemnul nemuritor al lui Heliade (cităm din conștiință): «*Scrieți, copii, scrieți!* Cât veți putea și cum veți putea, numai scrieți!»” (p. 150).

Mozaicul livresc al narațiunii cuprinde și alte inserții intertextuale: „*Mult e dulce și frumoasă limba ce-o vorbești* și, dacă nu ne-ar aștepta afară caili, eu și tovarășii mei am tot sta să te-ascultăm, măcar că, pe întinse porțiuni, n-am priceput o iotă.” (p. 167 – George Sion; efectul umoristic este generat de autorul replicii, un cazac pe nume Vasea); „– Îl vezi, mărite Doamne? spuse spătarul către cel gras. Ce folos că l-ai învățat rostirea poeticească, dacă i-au tăiat limba? Nu era mai bine *să-l fi lăsat la plug, să fi rămas acasă?*” (p. 16 – Octavian Goga); „Paulina veni și ea și-ngenunche plâpândă, uitându-se spre Ruxândrița. – *Niciodată Doamna nu fu mai frumoasă* – spuse ea subțire.” (p. 125 – Tudor Arghezi); „Dar pentru a cunoaște chipul ascuns și adevărat al unei lumi, dacă datele sunt vechi, măcar perspectiva să fie nouă. Cu *moartea la Veneția* știm cum stăm. Să urmărim puțin amorul la Veneția.” (p. 216 – Thomas Mann); „De bucurie, [cele două fete] au aprins focul la ele în cameră și m-au chemat înăuntru. Dă-i cu bere, dă-i cu vin, vorbește cu aia din stânga, uită-te la aia din dreapta, știți cum e în ocazii din astea... Din vorbă-n vorbă, m-am făcut pulbere și dimineața nu mai știam: *eu cu cine-am votat?* Așa a apărut Malgorzata.” (p. 155 – I. L. Caragiale).

Tot un text de Caragiale, *Căldură mare*, a fost parodiat de autor cu intenții ludice în fragmentul ce urmează: „Voinicul își aținti privirea în depărtare. – Și eu aș vrea – suspină el. Dar uite că trebuie să stau aici. – Păi, de ce trebuie? – întrebă Iovănuț copilăros. – Cum de ce? M-a pus domnul să păzesc hotarele, să nu intre nimeni ca-ntr-o țară pustie. – Care domn? – întrebă Metodi. – Cum care domn? Domnul! – Bine, bine, da' care? – Păi, câți sunt? – Unul, câți să fie! – Păi, ăla m-a pus! – Stai puțin: da' cine-i domn la Ieși? – Vodă. – Care Vodă? – Ei, care Vodă! Păi, câți Vodă sunt? – Unu'! – răspunse Metodi. – Ei, vezi? – Și cum îl cheamă? – Pe cine? – Pe Vodă. – Care Vodă? – Care te-a pus aici. – Păi, ce, nu știți cum îl cheamă pe Vodă? Ia stați puțin: voi de unde veniți? Sus mâinile!” (p. 30-31).

Diversele trimiteri intertextuale la care apelează Ioan Groșan vizează nu numai opere literare, cu care autorul intră în dialog, ci reprezintă și inserții de alt gen. În fraza: „Să nu răspundem de-a dreptul, ci s-o sugerăm pe-ndelete, având pentru aceasta *un veac de fraternitate, egalitate, singurătate* la dispoziție.” (p. 330) se face aluzie la titlul *Un veac de singurătate*, dar și la lozincile Revoluției franceze. Iar fragmentul „Mulți au spus după aceea că Huruzuma l-ar fi privit de două ori. Timpul scurs de atunci, precum și *perspectiva noastră contemporană asupra istoriei, perspectivă în care conceptul valorificării critice a moștenirii trecutului dobândește mereu valențe noi*, ne îndrituiesc a spune că Huruzuma l-a privit o singură dată.” (p. 20) conține o inserție din limbajul de lemn al perioadei totalitariste, ante 1989. Titlul episodului „Ghici cine vine la prânz” trimite nu la un text, ci la un film: „Ghici cine vine la cină” (SUA, 1967, regizor Stanley Kramer).

Prin strategiile narative la care face apel, prin inteligența jocurilor de cuvinte, prin tehnica măiestrită a inserțiilor intertextuale, prin reinterpretarea parodică a textelor-bază, prin accentele ironice și ludice pronunțate, opera *O sută de ani de zile la Porțile Orientului* de Ioan Groșan este un model extraordinar de roman postmodernist, care probează erudiția și rafinamentul stilistic al autorului, totodată delectând și provocând cititorul să genereze prin lectură noi semnificații.

Surse

Ioan Groșan, *O sută de ani de zile la Porțile Orientului*, ediția a IV-a, Polirom, Iași, 2012

BIBLIOGRAPHY

- Boldea, Iulian, 2008, Ludic și ironie în proza optzecistă, *Limba română*, nr. 11-12.
Cărtărescu, Mircea, 1999, *Postmodernismul românesc*, București, Editura Humanitas.
Parpală, Emilia, 2006, *Introducere în stilistică*, Craiova, Editura Universitaria.
Rogosievici Deaconu, Nicoleta, Tehnica citării – parodia discursului descriptiv. *O sută de ani de zile la Porțile Orientului*, de Ioan Groșan, în *Limba română: controverse, delimitări, noi ipoteze*. Actele celui de-al 9-lea Colocviu al Catedrei de limba română, II, Secțiunea *Pragmatică și stilistică*, București, Editura Universității din București, 2010, p. 297-306.